

Неоніла КУБАЙ,
заступник директора з виховної роботи
Садівського НВК «ДНЗ – ЗОШ І–ІІІ ступенів»
Гоцанського району Рівненської області,
заслужений працівник освіти України

ПАТРІОТИЧНІ МОТИВИ ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА В КОНТЕКСТІ КОЗАЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті розкрито особливості героїко-патріотичних мотивів творчості Т. Шевченка у змалюванні доби козаччини в контексті лицарських ідей козацької педагогіки. Основну увагу акцентовано на актуальності його творів у сьогоденні, їх виховному потенціалі у формуванні патріотизму учнівської молоді.

Ключові слова: національна свідомість, патріотичні ідеї, героїчні образи, козацька педагогіка, козацько-лицарська духовність, український національний дух, лицарські якості, ідеали свободи.

В статье раскрыты особенности героико-патриотических мотивов творчества Т. Шевченко в изображении времен казачества в контексте рыцарских идей казацкой педагогики. Основное внимание акцентировано на актуальности его произведений сегодня, их воспитательном потенциале в формировании патриотизма ученической молодежи.

Ключевые слова: национальное сознание, патриотические мотивы, героические образы, казацкая педагогика, казацко-рыцарская духовность, украинский национальный дух, рыцарские качества, идеалы свободы.

The article describes the features of heroic and patriotic motives of Shevchenko in the depiction of day Cossacks in the context of chivalry ideas Cossack pedagogy. Attention is focused on the relevance of his works in the present, their educational potential in forming patriotism of youth.

Key words: national consciousness, patriotic ideas, heroic images, Cossack pedagogy, Cossack chivalrous spirituality Ukrainian national spirit of chivalry quality ideals of freedom.

Великий син українського народу – Т. Г. Шевченко – справді велична постать у нашій історії, адже 200 років минуло від дня його народження, а він і досі «живіше всіх живих», а він і зараз є провідником української нації у суспільному, громадському, культурному житті.

Вартість його творчості, «наповнена непримиренністю до кривдників українського народу та палкою любов'ю до України, стала одним із найважливіших складників нашої духовності, а його «Кобзар» – національним скарбом українського народу. Велич Тараса Шевченка визначається його значним внеском у загальнолюдську скарбницю культури» (Світова комісія з відзначення 200-ліття з дня народження Тараса Шевченка при Світовому

Конгресі українців).

Один із найбільших патріотів, «чий серця, талант, помисли спрямовані на служіння народові, чия душа сповнена високої любові до Вітчизни, Шевченко по праву займає один із найвищих ступенів, він справедливо вважається одним з найбільших патріотів усіх часів і народів». Вогнем душі захищаючи свободу і незалежність батьківщини, честь і гідність народу, великий Кобзар відіграв величезну роль у розвиткові національної і соціальної самовідомості українського народу. Тяжка боротьба за свою незалежність, проти соціального і національного гніту, героїчне минуле України – ґрунт, на якому зросли патріотичні ідеї Шевченка.

Так звертався поет до своєї музи:

Моя порадонько святая,
Моя ти доле молодая,
Не покидай мене.
Вночі і вдень,
І ввечері, і рано.
Витай за мною.
І учи.
Учи неложними устами
Казати правду!

Про цю його правду напрочуд яскраво сказав М. Костомаров («Воспоминания о двух малярах»): «...муза Шевченкова роздирала завісу народного життя. І страшно, і боляче, і сп'янняюче було зазирнути туди! Пoesія завсіди йде попереду, завсіди зважується на сміливе діло; вже слідком за нею йдуть історія, наука та практична праця. Легше бути останнім, але тяжко першій. Дужі очі, міцні нерви треба мати, щоб не осліпнути або не впасти непрітомним од раптового світу правди, приязно скованого від спокійного стовпіща, що йде второваним шляхом проз таємничу завісу і не знає, що ховається за тією завісою! Тарасова муза прорвала якийсь попідземний закон, що вже кілька віків замкнено його багатьма замками, запечатано багатьма печатями, засипано землею, навмисне зораною і засіяною, щоб сковати від потомків навіть згадку про те місце, де є попідземна порожність; Тарасова муза сміливо ввійшла в ту порожність із своїм невгласим світом і зробила за собою шлях і соняшному промінню, і свіжому повітря, і людському бажанню знати...

З сього видно, хто був батьком нашому національному самопізнанню, перед ким ми повинні схилятися, як перед недосяжним і досі генієм, чия колосальна постать знімається аж до неба, аж туди, де довічні зорі вінчають своїм осяйним вінцем чоло нашему пророкові» [4].

Про цю ж гірку правду, яка жила і боліла в душі поета, писав Авенір Коломиєць:

«Поруч із упослідженням культурного і політичного характеру гнітила Україну ще й соціальна несправедливість: майже все українське населення, за винятком нечисленних старшинських родин, було обернене в кріпаків. Нащадки козаків, перед відва-гою і свободолюбством яких мусіло поступатися Чорне море, мури турецьких твердинь, турецькі галери, опанцірені польські гусари, – ці сини Богом і історією призначених володарів української землі на тій же землі були обернені в безголосе безправне стадо тяглої худоби, зрівняні в правах з кожною іншою річчю, принадежною землевласникам. У цій найжорстокішій «зрівнялівці» не було місця на пільги ні за чесність, ні за вроду, ні за працьовитість, ні за талановитість. «Чорніші чорної землі» блукали люди, безсильні не то чином, а навіть словом запротестувати проти стану речей, промовити світові про себе і про свої права».

«А Україна ж не зникала з поверхні Європи, українці ж жили, були хоч і приборканою, але реальною силою в Російській імперії. Україна та український народ страждали і чекали. Всупереч усій безнадійності обставин, чекали на таку постати, якої не засліпити блиск московської культури, не злякає система царського розшуку з казематами і далекими засланнями, вуст якої не замкне ні золото, ні кар’єра, а яка відважно кине в очі і Росії, і Європі оскарження за трьохвікове поневіряння, яка голосно і безкомпромісово зарадає для України тих прав, якими користуються інші нації світу...

І ось у цей трагічний час приниження і чекань, коли загадку «бути чи не бути» українському народові і українській державі от-от вирішилося б «не бути», в українському літературному дорібку з’явилася несподівано книжка «Кобзар», написана Тарасом Шевченком» [3].

Автор цих слів справедливо каже, що «...читачі плакали над «Катериною», і це були слези жалю і розpacу не тільки за зганьблену москалем дівочу честь, а слези жалю за зганьблену честь цілого народу, народу великого, славного, багатого вдачею, шляхетного і свободолюбного».

І ці слези вилилися у рядки, які будили національну свідомість, самосвідомість, людську гідність малих і великих українців, які і сьогодні не залишають байдужою будь-яку людину:

Встає хмара з-за лиману,
А другая з поля,
Зажурилась Україна,
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина, –
Ніхто її не рятує,
Козачество гине,
Гине слава, батьківщина.
Немає де дітись...

Чому ж Т. Шевченко звертається до доби козаччини, жалкуючи, що «не вернуться запорожці, не встануть гетьмані, не покриють Україну червоні жупани»? За свідченням науковців, доба козаччини вписала одну з найяскравіших сторінок літопису боротьби народу за політичну і державну незалежність. Саме з того часу і понині живе легендарне, овіянє славою, романтикою, ореолом мужності та

звитяги, сили духу, глибоким патріотизмом, оспіване і возвеличене народом горде слово козак – найавторитетніше для усіх поколінь українців. Прості і такі важливі істини, які народ український формував протягом свого буття, козацька хвиля винесла на новий рівень суспільних переживань долі України. Це – захист прав і свобод, ідея соціальної рівності, ідея єдності України, патріотизм, служіння державі, ідеали свободи, національне самоусвідомлення, природне право кожного народу жити вільно на своїй землі, бути самим собою у своїй державі; право кожної людини бути вільною у своїх діях, мати право голосу, звичаєве право, козацьке самоврядування тощо.

Козацтво для історії України є геройчним, славним минулим, де було визначено ідеал волі. І поет дає найглибше розуміння його для того, щоб розбудити потребу змагання за своє майбутнє. Тому національно-визвольні сюжети з історії України тієї доби, ідеї геройзму запорозького козацтва, його відваги й самопожертви у боротьбі за свободу, патріотизму і відчуття рідної нації займали особливе місце у творчості поета, сприяючи піднесенням національної свідомості українців. І саме так у його доробку постає галерея геройчних образів: Іван Підкова, Гамалія, Гонта, Семен Палій та інші борці за волю, життя яких є безперечним зразком віданості Батьківщині [10].

Шевченку болить, що:

Було колись – в Україні
Ревіли гармати.
Було колись – запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю...
або ж:
Україно, Україно!
Ненько моя, ненько!
Як згадаю тебе, краю,
Заплаче серденко...
Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля-воля?
Бунчуки? Гетьмани?
Де поділося? Згоріло?
А чи затопило
Синє море твої гори,
Високі могили ?

І знову ж таки погоджуємося з А. Коломийцем, що ці могили – «...це не дрібниця, яка легко може зникнути з поля зору; вони притягають до себе увагу, вони дають відчуття втасманиченої душі українській, що не просто «чорніють», вони «про волю нишком в полі з вітрами говорять» [3].

Як бачимо, поет «разом з могилами нишком mrіє про волю, має відвагу mrіяти про неї, бо так само, як і оті могили, виріс із славного, могутнього минулого». І не просто mrіє, а будить в українських душах тугу до волі.

Відтак, осмислюючи вітчизняну історію й культуру, соціально-політичні події і явища, «співець і трибун поневоленого народу, непокірний бунтар» показує козацтво як феноменальне явище в нашому історичному минулому. І цей феномен, у свою чергу, дав Україні козацьку педагогіку, могутній освітньо-виховний потенціал якої розкриває народні

ідеали і сподівання, що є складовими національної ідеї; надає можливість осягнути національну ідентичність, а також побачити себе в широкому історичному духовному контексті; крізь призму історії подивитися на свій народ, оцінити українську націю; у світлі історичних подій минулого інтерпретувати сучасне нам життя і творити стратегію майбутнього.

Як зазначає Ю. Руденко, «в історії української педагогіки немає іншої чітко і рельєфно вираженої складової, ніж козацька педагогіка (як окрема система певних ідей, ідеалів, принципів, засобів, форм і методів роботи з молоддю), яка б із таким успіхом упродовж багатьох століть пробуджувала і формувала у підростаючих поколіннях глибокий патріотизм, силу волі та силу духу, високі лицарські якості, державотворчі прағнення» [11].

Козацька педагогіка дає змогу вивчати ту величезну політичну спадщину, яка збагачує досвід державотворення в Україні, а саме – утвердження національної державності. Оцінюючи, вивчаючи історію козацтва, маємо можливість простежити динаміку національної ідеї в системному людинознавчому та народознавчому виявах через знакові історичні події, персоналії (формування національної само-свідомості, національного характеру, менталітету, побратимства, козацького характерництва, яке являється виявом величі і сили, можливостей людського духу).

Слід зауважити, що козацтво мало неоднозначну оцінку в українському суспільстві. На думку В. Смоля, було «багато сторінок трагічних, бо знали вони зраду, відступництво, роз'єднаність козацької старшини, поразки, руїну. Але ще більше величі, подвигництва, героїзму, мужності, самопожертві, братерства, нескореності, вільноподібства». І це чітко усвідомлював Т. Шевченко. Тому, глибоко розуміючи всю складність і драматизм історичного минулого України, його основні мотиви – високі злети національної гордості й слави, з одного боку, та тяжкі муки національного сорому й зради, з другого, у своїх творах головну увагу зосереджував на ідеї боротьби народу за свою соціальну й національну свободу. «Героїчне минуле України привертає увагу молодого поета не саме по собі, а як дійовий побудник сучасного становища народу, як засіб для піднесення патріотичного почуття. Шевченкові герой – це люди кровнозв'язані з батьківчиною. Це подвигники, для яких немає вищого почуття, ніж гаряча любов до стражденної матері-вітчизни» [7].

Тому його творчість – це «...крик не кріпака-особи, а кріпака-народу, і доказом, що це так, було те, що крик цей однаково сприйняли і однаково зрозуміли всі українці: пани і кріпаки, бідні й багаті, село і місто, старі і молоді. Це був і є ще один доказ, що душа народу, нації не розпадається ні на класи, ні на касти. Душі народу не можна розщепити на дрібні полінця ні клином економіки, ні соціальних розшарувань, ні клином освіти, ні релігії. Масив нації залишається нерозщепленим, а коли бачимо відламки від нього, то це відламки хворі і кволі, з яких не було б потіхи нам, не буде і тим, до кого вони відлєтять» [3].

Не вдаючись до широкого коментаря патріотичної творчої спадщини митця, можна стверджувати: «найширою і найвмотивованішою сферою творчої діяльності, що глибоко цікавила і хвилювала письменника, була героїчна минувшина українського

народу, епоха славної Запорозької Січі, українського козацтва – своєрідної суспільної верстви, основою життя й діяльності якої став захист рідної землі від іноземного ворога, відчайдушна боротьба за національну й соціальну свободу. Шевченко звеличував геройку романтичного світу українського козацтва, його відданість святій ідеї свободи, патріотичні почуття до Батьківщини, притаманні запорозьким лицарям» [14].

За суттю всього зробленого ним, за підсумком усього життя Великий Кобзар, котрий «отверз уста» «німим братам своїм» і заповів нам жити «в своїй хаті», де «своя правда, і сила, і воля», став духовним Мойсеєм українського відродження. І такими залишиться його роль і значення в історії України назавжди [9].

Отже, Шевченкові твори, побудовані на основі історичних традицій князівської та козацької України, геройчному епосі минувшини, історичній пам'яті про звитяжні перемоги у дусі свободи й волі», його настанови, заповіти, які для кожного з нас є програмними абетками з відродження духовності, формування вільної, успішної, гідної людини, зберігають свою актуальність і сьогодні, коли відбувається духовне відродження нації, її моральне переродження, коли з незвичайною гостротою постає проблема виховання у сучасній людини нового світогляду. Це пов'язано з метою сучасного національного виховання – розвитком моральності та духовності українців, і в першу чергу підростаючого покоління, про що йдеться у низці спеціальних Указів і постанов Уряду України. Ці питання порушував Кобзар ще 200 років тому. І сьогодні тема Шевченкового «духу, що тіло рве до бою» (І. Франко) не втратила гостроти та актуальності у світлі тяжких подій Майдану та пов'язаного з цим злету патріотично-войовничого настрою [5; 8].

Т. Шевченко став центральною постаттю українства, його духовним символом, епіцентром національної честі. Його творчість упродовж усього часу слугувала об'єднанню української нації, створенню, а нині й утвердженню державності України. Шевченко уособив собою український національний дух. Він жив і творив для України [6], «в імперативі висловивши триедину, найнеобхіднішу для українців мудрість: «Свою Україну любіть», «Борітесь – поборете» і «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля» [2].

Шевченкова поезія давно стала найважливішим і нетлінним складником духовного ества українського народу. Шевченко – це не тільки те, що вивчають, а й те, чим живуть, у чому черпають сили і надії [1].

У глибині майбутнього слав Шевченко свої непохитні заповіти синам рідної землі. Зерна істини, кинуті Шевченком, сходять і живлять уже мільйони душ поза нами, будячи у них тугу до нового світу й нового ладу, до тієї майбутності, яка для кожного живого серця принадна, і яку можна назвати майбутністю братолюбства, справедливості і нерабського щастя «в своїй хаті» [3].

Сьогодні, керуючись державницькими ідеями Т. Шевченка, Україна зробила європейський вибір, оскільки він для неї є незворотним, бо закладений її історією, давніми історичними процесами, прадавньою свідомістю українців [6]. Зважаючи на час великих змін у житті нашої держави, українська молодь має глибоко усвідомлювати, що козаць-

ко-лицарська духовність – одна з найвищих вершин національної духовності – була рятівним феноменом в історії рідного народу; що козаки показали високі взірці служіння Богу і Україні, шляхетності й аристократизму, героїзму, звитяги, подвижництва, глибокого гуманізму, милосердя і самопожертви в ім'я свободи України; що козацько-лицарські традиції виховання є за своєю сутністю високим покликанням, одним із найефективніших шляхів формування в підростаючих поколінь шляхетності, аристократизму духу, націотворчих і державотворчих якостей, спрямованості духовної енергії на практичні справи в ім'я народу, Української держави; що С. Наливайко і П. Сагайдачний, Б. Хмельницький і І. Мазепа, І. Богун і М. Кривоніс, І. Виговський і І. Сірко, П. Полуботок і П. Калнишевський та інші гетьмані, кошові отамани, керманичі козацько-селянських повстань завжди будуть високими прикладами, ідеалами для творчого наслідування молоддю [12].

Тому кожному, хто причетний до виховання, необхідно ґрунтовно продумати і систематично реалізувати в щоденній навчально-виховній роботі з дітьми цілісну систему пізнання ними національних пріоритетів українського козацтва, пробудження в них глибокого інтересу до вітчизняного лицарства, яке так натхнено оспівав геніальний син українського народу Т. Г. Шевченко; зробити все від нього залежне, щоб молода людина вбирала в себе життєдайну силу наших пращурів, ідентифікуючи себе зі своєю нацією, усвідомлюючи відповідальність перед нею, поважаючи українські традиції, вміючи осмислювати моральні та культурні цінності, історію свого народу; щоб розуміла, що «сучасний козак – це насамперед людина, сповнена любов'ю до України, натхненна бажанням та енергією чинити добро, із високим станом душі, духу та сили волі, яка спрямовує розумові, духовні цінності і практичні справи на розвиток і зміщення незалежної України, підвищення моралі, ідейно-духовного рівня та матеріального добробуту нашої держави» [11].

Щоб пам'ятала:

«Якщо ми горді сьогодні своєю національною принадливістю, то цю гордість прищепив нам Шевченко.

Якщо ми розуміємо сьогодні красу наших звичаїв і нашого краю, то відкрив нам очі наші на неї Шевченко...

Якщо нас безнастанно обкрадали і обкрадають сусіди з усіх боків, а ми далі витворюємо на місце втраченого ще більші вартості..., то це робимо за заповітом Шевченка...

Якщо в усіх політичних режимах основна маса українського населення залишається вірна своєму історичному призначенню і не зникає як нація, то тільки завдяки тому, що в усіх політичних перипетіях народу нашого завжди при нім залишається його поет – духовний батько Тарас» [3].

Отже, беручи до уваги стратегію національного виховання, основні документи, які регулюють виховний процес сучасної школи, враховуючи виклики суспільства, глобалізаційні світові процеси, можна впевнено сказати: сьогодення диктує необхідність мобілізації виховного впливу козацької педагогіки, творчої спадщини Тараса Шевченка на особистість школяра як потужних чинників патріотичних почуттів та вчинків людини, її активної громадянської позиції, моральних чеснот та лицарських якостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дзюба І. На вічному шляху до Шевченка [Електронний ресурс] / І. Дзюба, М. Жулинський – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev101.htm>.
2. Ідея соборності України у творах Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ivankaorenko.blox.ua/2011/12/Ideya-sobornosti-Ukrayini-u-tvorah-Tarasa.html.
3. Коломиєць А. Шевченкова ера / А. Коломиєць // Погорина. – 2011. – № 16-17. – С. 153-165.
4. Костомаров М. Воспоминания о двух малярах / М. Костомаров // Основа. – 1861. – Кн. 4.
5. Кущаренко Н. М. Знакова постать українського народу. Шевченкіана на початку ХХІ століття : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 190-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка (Харків, 25 березня 2004 р.) / Н. М. Кущаренко ; Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка; уклад. В. О. Ярошик. – Х., 2004. – 194 с.
6. Нестеренко Ю. О. Від ідеї державності Тараса Шевченка до сучасної європінтеграції України в контексті розвитку діяльності Міжнародної громадської організації «Україна – Польща – Німеччина» / Ю.О. Нестеренко // Добриден. – 2008-2009. – № 23-24. – С. 35-38.
7. Патріотичні мотиви творів Т. Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ukrlit.vn.ua/6klas/7/patriotic.html.
8. Проблеми регіональної історії в контексті загальноукраїнських подій. – К. : Синопсис, 2009. – С. 110-117.
9. Рубанець М. Чи любимо Україну, як Тарас Шевченко? [Електронний ресурс] / М. Рубанець. – Режим доступу : pravda.com.ua/articles/2009/03/8/3788999.
10. Рудакевич О. М. Ідея нації та націоналізму у творчості Тараса Шевченка та Івана Франка : філософський альманах / О. М. Рудакевич. – К. : Центр духовної культури. – 2004. – № 40.
11. Руденко Ю. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність / Ю. Руденко, О. Губко – К. : МАУП, 2007. – 384 с.
12. Ряшко В. І. Національно-патріотичне виховання курсантів і студентів ВНЗ МВС у процесі викладання соціально-гуманітарних наук [Електронний ресурс] / В. І. Ряшко. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/2144/122/>.
13. Ситник Т. В. Виховання патріотизму в молодших школярів засобами проектної діяльності краєзнавчого спрямування [Електронний ресурс] / Т. В. Ситник. – Режим доступу : oipopp.ed-sp.net/metod/1347.
14. Цвілок С. Шевченко і Гоголь / С. Цвілок // Чорноморські новини. – 2013. – № 102-103 (21470-21471). – 28 грудня.
15. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К., 1977. – 600 с.

Дата надходження до редакції: 13.01.2015 р.